

CHO'LPONNING "KO'NGIL" SHE'RIGA RAUF PARFI TAXMISI

Boltayeva Gulchehra Shokirovna
*Filologiya fanlari nomzodi, dotsent,
Navoy davlat pedagogika instituti,
gulyashokirovna74@gmail.com*

Annotatsiya: O'zbek adabiyoti sahifalarida XX asr o'zbek she'riyati alohida o'rin tutadi. Davr shoirlarning mumtoz adabiyotimiz vakillari ijodidan ta'sirlanib, an'ana va izdoshlik asosida yaratgan betakror muxammaslari o'ziga xos adabiy hodisadir. Bu davr namoyondalari ijodida g'azal, qasida, muxammas kabi janrlarning adabiy izdoshlik va mahorat maktabi sifatidagi namunalari orqali mumtoz adabiyotimizning bebaho an'analari davom ettirilgan. Maqolada o'zbek she'riyatining zabardast vakillari Cho'lpon va Rauf Parfi ijodi misolida milliy istiqlol g'oyasining muxammas janr imkoniyatlari doirasida ifodalashi xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Cho'lpon, Rauf Parfi, adabiy ta'sir, an'ana, muxammas, taxmis.

Annotation: Uzbek poetry of the 20th century occupies a special place in the pages of Uzbek literature. The poets of the period were influenced by the work of representatives of our classical literature and created unique masterpieces based on tradition and following. It is a unique literary phenomenon. In the work of the representatives of this period, the invaluable traditions of our classical literature were continued through the examples of genres such as ghazal, qasida, mukhammas as a school of literary followership and skill. The article discusses the expression of the idea of national independence within the possibilities of the great genre on the example of the works of the leading representatives of Uzbek poetry, Cholpon and Rauf Parfi.

Key words: Cholpon, Rauf Parfi, literary influence, tradition, mukhammas, takhmis.

Akademik N.Karimov o'tgan asrning 30-yillaridan 90-yillarigacha bo'lgan davrni "ijtimoiy silsilalar davri" [Каримов Н. 2:227] deb ataydi. Bu mohiyatan sobiq sho'ro davrini aks ettiradi. Ijtimoiy silsilalar deyilganda, olim kolxozlashtirish, qatag'on, urush yillari, urushdan keyingi tiklanish davri, turg'unlik va qayta qurush nomlari bilan ajratilgan davrlarni nazarda tutadi. Bu davr o'zbek she'riyati o'zining mazmun-mundariyasi, kompozitsion qurilmasi, badiiy-tasviriy vositalari bilan o'zbek adabiyoti tarixida alohida bosqichni tashkil qiladi. Davr shoirlarning mumtoz adabiyotimiz vakillari ijodidan ta'sirlanib, an'ana va izdoshlik asosida yaratgan betakror muxammaslari o'ziga xos adabiy hodisadir. O'zbek adabiyotida muxammas janrining yuksak namunalari milliy istiqlol g'oyasini janr imkoniyatlari doirasida ifodalashi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davr namoyondalari ijodida muxammas janrining adabiy izdoshlik va mahorat maktabi sifatidagi namunalari orqali mumtoz adabiyotimizning bebaho an'analari davom ettirilgan. Muxammasijodkorning o'y-xayollari, tuyg'u-kechinmalarini chuqurroq ifodalash, boshqa shoirlar bilan poetik mahorat bobida musobaqalashish, ijodda kuch sinash, ijodiy- ruhiy bahslashuv vositasi sifatida ma'lum va mashhurdir. Bugungi kunimizga qadar adabiy kechalarda muxammasxonliklarning o'tkazilishi buning yorqin dalilidir.

Bu davrda she'riyatning asosiy diqqat-e'tibori hayot va kishilar tafakkuridagi o'zgarishlarni butun bo'y-basti bilan tasvirlashga qaratildi. Zero,

“XX asr o‘zbek adabiyoti xalq va jamiyat hayoti bilan mustahkam aloqa o‘rnatdi. Bunday aloqa adabiyotimizning avvalgi bosqichlarida bo‘lmagan. XX asr o‘zbek adabiyoti xalq va jamiyatni o‘z ortidan yetaklab, ularni hurriyat va milliy taraqqiyot manzillariga olib borishga intildi va bu intilishda muayyan yutuqlarga erishdi” [Каримов Н. 3:24-28]. Bu davrda o‘zbek she‘riyati poetik shakl va janr, til va uslub jihatidan yangi pog‘onaga ko‘tarildi. Barmoq vaznida bitilgan an‘anaviy she‘rlar bilan birga mumtoz adabiyotimizning asosiy she‘riy janrlari – g‘azal, mustazod, ruboiy, tuyuq va muxammas kabi poetik shakllardan keng foydalanildi.

Rauf Parfi she‘rda mavzu tanlash, shunga muvofiq ravishda ohang yaratish, va hissiy bo‘yoq ishlatishda qanchalik mohir bo‘lsa, uslub va ifoda hunarida ham betakror, tengsiz va beqiyos edi. Uning ijodga munosabati, voqelikni idrok aylash malakasi ibrat va namunadir. Rauf Parfi merosida buyuk shaxs va shoirga xos rangorang fazilat va xususiyatlar yashnab, gurkirab turibdi. Eng asosiysi, Rauf Parfi yurt, millat, insoniyat va abadiyat shoiri ekanligidir. Sir emaski, o‘zbek adabiyotshunosligida adibning ijod mahsuli, ijtimoiy-siyosiy qarashlari badiiy estetik tuyg‘usi bilan mushtaraklik kasb etadi. Cho‘lponning “Ko‘ngil” she‘riga yozgan taxmisi ham buning yaqqol dalilidir. Rauf Parfining bu taxmisi 1983-yilda yozilgan bo‘lib, unda shoirning yurt ozodligidan chekkan xavotiri, xalqning og‘ir qismatidan iztirobi va isyoni aks etgan:

Yuzlashding balolarga, alamlar ichra ko‘zlashding,
O‘zing kuyding, o‘zing yonding, o‘zgalar haqqi o‘zlashding,
Bu qul bozorinda izg‘ib qumrilar kabi bo‘zlashding,
Ko‘ngil, sen bunchalar nega kishanlar birla do‘stlashding,
Na faryoding, na doding bor, nechun sen buncha sustlashding [Payф Парфи. 4:221]?

Adabiyotshunoslikda Cho‘lponning “Ko‘ngil” she‘ri ko‘p bora tahlilga tortilgan va ushbu ijodiy namunada adibning boshqa she‘rlari kabi ijtimoiy-siyosiy qarashlari, ozodlikka bo‘lgan intilishi o‘z tasdig‘ini topgan. Cho‘lponning mazlum xalqni uyg‘otishga o‘zini burchli deb bilgani, erk va hurriyat g‘oyalarini balandpardalarda kuylagani hech kinga sir emas. Adabiyotshunos olim N.Jabborov Cho‘lpon haqida: “Ulug‘ shoir dolg‘ali dengiz to‘lqinlari yanlig‘ ko‘pirib-toshgan tuyg‘ularini, bamisoli sarobday yengib bo‘lmas orzularini, ko‘nglini o‘rtagan cho‘ng armonlarini poetik ramz va timsollar tiliga ko‘chirdi” [Жабборов Н. 1:45], – deya shoir ijodida ramziy ifoda ustunligini qayd etadi. She‘r aruzning hazaji musammani solim vaznida yozilgan. Taxmisdagi ham qoidaga muvofiq shu vazn saqlangan. XX asrning boshlari jadid shoirlari ijodida aruzdan barmoqqa o‘tish jarayoni tezlashdi. Hatto aruzda yozilgan she‘rlarni barmoq shaklida ifodalash, to‘liq misralarni bo‘lib

tashlab yozish holatlari ko'zga tashlanadi. Bu holat bir jihatdan barmoqqa o'tish jarayoni bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan ritmik-intonatsion ohangni kuchaytirish, poetik mazmuni yorqinroq ifodalash maqsadida qo'llanilgan.

She'rdagi lirik kechinma ko'ngilga qaratilgan. Kishanlar birla do'stlashgan ko'ngilga qarata aytilgan savollar, o'tli nidolar haqoratlardan dili og'rigan Insonga qaratilgan. Kishan bilan ko'ngil timsollari orasida tazodiy bog'lanish bor. Kishan va ko'ngil hech bir zamonda bir-biri bilan do'st bo'la olmasligi ma'lum. O'zi kuyib o'zi yonayotgan qalb sohibi, Rauf Parfi uchun Co'lponning mana shu misralari aynimuddao edi. Ruhning hurligi, ozodligi uchun kurash alangasi porlab turgan ushbu satrlar sho'ro davriga va bu davr mustamlakachilik kishanlariga qarshi adibning isyoni. Shoir bu o'rinda o'tkir kinoyaviy usulni qo'llagan, bilib bilmaslikka olgan. O'zing kuyding, o'zing yonding, na faryoding, na doding bor, munavvarsan, mukarramsan, risolat tug'ida shonsan, sen Ka'bamsan – Turkistonsan, xunimsan, sen axir qonsan, bo'yin egma, kishan kiyma kabi jummalarda ta'did san'ati orqali shoir fikr ta'kidini kuchaytirgan. Bu orqali taxmis misralarida teran fikr va go'zal badiiy shakl mutanosibligini ta'minlagan.

Ko'zinga xoki Turonim, ozodlik gardi inmasmi?

Bu kunlardan umid yo'qmi? Yo'llaring qaro tunmasmi?

Xazon bo'lgan bahor senmi, nishon hurlikdan unmasmi?

Haqorat dilni og'ritmas, tubanlik mangu tinmasmi?

Kishanlar parchalanmasmi, qilichlar endi sinmasmi [Payф Парфи. 4:221]

Yurt tuprog'ini ko'zga surtish, uni asrab-avaylash, himoyalash har bir inson uchun farzdir. Chunki unda ajdodlarimizning kindik qoni to'kilgan. Tuproq biz uchun muqaddas. Rauf Parfi lirik qahramoni ozod yurtning tuprog'ini ko'zga surish umidini tajohilu orif san'ati orqali ifodalaydi. Har bir misrada tazodiy poetik uslubga asoslanib, "kun-tun", "xazon-bahor" so'zlari vositasida taxmisda har bir so'zga ramziy ma'no yuklaydi. Ikki zabardast shoir, yuragi yurt qayg'usida yongan ikki ijodkorning maslagida mushtaraklik, ijodiy-ruhiy yaqinlik, falsafiy mushohada uyg'unligi yaqqol nazarga tashlanadi. She'rning muallifi bittadek go'yo. Taxmisbandlarida ikki ijodkor nafaqat lirik qahramonlarining, balki shaxsiyatining yurtni ozodlikka, hurlikka yetishish istagi haqidagi hislari jilvasi, tuyg'ulari manzarasi, teran fikr va mushohadalari o'zining falsafiy-psixologik talqinini topgan. Mumtoz she'riyatdagi an'anaviy gul-bulbul-tikan yoki oshiq- ma'shuq-ag'yor uchligi "Cho'lpon lirikasida istibdod iskanjasidagi millat, uning dardiga malham qo'ymoq istagan vatanparvar va xalq boshiga adadsiz kulfatlarni yog'dirayotgan mustabid tuzum uchligi tarzida badiiy talqinini topadi" [Xожиева III. 6:137]. Rauf Farfi ana shu uchlikni mantiqiy davom ettirib, ijodiy musobaqada Cho'lpon "panjasiga panja ura olgan". Badda to'liq tajohuli orif san'ati yetakchilik qilgan.

Alloh-Alloh, yig'layursan, bulutdek bag'ri so'zonsan,
 Munavvarsan, mukarramsan, risolat tug'ida shonsan,
 Sen Ka'bamsan – Turkistonsan, xunimsan, sen axir qonsan,
 Tiriksan, o'lmagansan, sen-da odam, sen-da Insonsan,
 Bo'yin egma, kishan kiyma, ki sen ham hur tug'ilg'onsan [Payф Парфи. 4:221]

Yuqoridagi satrlarda Rauf Parfi tuyg'ulari talqinidagi hissiy idrok yanada kuchaygan va tuyg'u-kechinma ifodasi yuksak pog'onaga ko'tarilgan. "Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, bir tomonda zamonaviy texnika-texnologiyalardan foydalanib, taraqqiyotning yuksak pog'onalariga ko'tarilgan G'arb, ikkinchi tomonda, jaholat bois orqada qolgan, istibdod iskanjasiga mahkum ona vatani Turkiston – Cho'lpon ongi va ruhiga qattiq ta'sir qilgan, Vatan va millatni mutaraqqiy xalqlar qatorida ko'rish orzusi, uning og'ir ahvolidan iztirob tuyg'usi millatni uyg'otmoq uchun yangi yo'l qidirishga undagan bo'lsa [Хожиева III. 6:137- 138], Rauf Parfining yuragini ham aynan shu xavotir hissi tinch qo'ymasdi. Ozodlik nashidasi, hurlik oddiy va o'tkinchi, zunda kelib ketguvchi tasodifiy kechinma emas. U azaliy alam bo'lgani uchun ham o'tkinchi deb qabul qilishga botinmaysan. U ko'ngillardan ko'ngillarga ko'chib o'tib kelayotgan sog'inch, tiriklik mas'uliyati tuyg'usidir... "Xunimsan, sen axir qonsan" ta'kidi orqali Rauf Parfi insonni chuqur falsafiy o'y girdobiga tashlaydi. Go'yo "...tuyg'u va fikr Rauf Parfi estetikasida ruhiy erkinlikka erishish uchun safarga chiqqan yo'lovchi... Fikr-tuyg'uning ham jonibor, ruhi bor. Shoir she'riyatida ular millat va Vatan timsolida qaddini rostlaydi" [Раҳимжонов Н. 5:217]. So'zlarga yuklangan ma'no, tashxis san'ati vositasida ko'ngilga murojaat, u bilan monologik tarzda olib borilgan suhbat kishining ruhiyatiga, shuuriga ta'sir etadi.

Taxminda qo'llangan tashbeh (qumrilar kabi, bulutdek), tanosub (balo, alam, faryod, dod, haqorat, tubanlik, kishanlar, qilichlar, xun, qon, hurlik, ozodlik, umid, kuyding, yonding, bo'zlashding, sustlashding), talmeh (Turonim, Ka'bam, Turkistonim), takrir (Alloh-Alloh), nido va tashxis (Ko'ngil, sen bunchalar nega kishanlar birla do'stlashding) vositasida Rauf Parfi timsolli tafakkurning chuqur falsafiy manzarasini chizib beradi. Cho'lponning millatni ko'ngil vositasida uyg'otmoqlik orzusini ijtimoiy silsilalar davrida ham yuksak badiiy saviyada qayta jonlantiradi. Zero, bu davrda adabiyotni xalq dardiga hamnafas deb bilgan, uni san'at darajasida his qilgan haqiqiy ijodkor qalbini aynan shu tuyg'u bezovta qilardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жабборов Н. Чўлпон шеъриятида миллий истиқлол орзусининг бадий талқини. / "Чўлпон ижоди ва замонавий адабий жараён" мавзусидаги конференция материаллари. – Тошкент: Mashhur-Press, 2018.
2. Каримов Н. XX аср менинг тақдиримда // Jahon adabiyoti, 2001, №1. – Б. 24–28.
3. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 2007.

4. Рауф Парфи. Сакина. Сайланма. – Тошкент: Muharrir, 2013.
5. Раҳимжонов Н. Истиқлол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: O'qituvchi, 2012.
6. Ҳожиева Ш. Чўлпон ва миллий шеърятнинг янги ланиши. – Тошкент: Muharrir, 2018.